

THE LANGUAGE USE IN A SCRIPT
FOR IVAN N. MOMCHILOV FROM 1869¹

Ivo Bratanov, 1st class teacher, PhD

“Hristo Botev” Secondary School – Ruse

Tel.: +35982-82-90-32

E-mail: ibratanov@abv.bg

Abstract: *The report exploits the language use in a Bulgarian Revival script, named “Contract” from 1869. This script is signed by Ivan M. Mollov, Stoyan Marinov and R. M. Radoslavov. It is restricted to a single page and contains 20 rows. The report focuses on the graphic, spelling, phonetic and grammatical peculiarities of the text. The characteristic features of the language in this text are compared to the set of linguistic norms and rules defined by Ivan Momchilov’s “Grammar of The New Bulgarian Language” (Ruse, 1868) which is the primary codification document of the Tarnovo Literary language school.*

Keywords: *history of the contemporary Bulgarian literary language; slavic literary language; Ivan N. Momchilov; graphic, spelling, phonetic and morphological peculiarities; language-spelling model; dialect; literary tradition.*

JEL Codes:

ВЪВЕДЕНИЕ

Запазените до нас ръкописи на българските възрожденци са важен извор за проучване на историята на новобългарския книжовен език (съкр. НБКЕ), тъй като те най-често са автографи, т.е. в тях не е налице редакторска или коректорска намеса. Затова те заслужават специално езиковедско изследване².

Настоящият доклад³ е посветен на езиковите особености на един ценен възрожденски ръкопис от 14 март 1869 г. Той представлява документ, с който Иван Н. Момчилов, съсновател на Книгопродавница *Момчилова и С^{ie}*, е командирован във Виена за печатане на книги. Ръкописът е написан в Търново и е подписан от Иван М. Моллов, Стоян Маринов и Р. М. Радославов, съдружници на Иван Н. Момчилов в Книгопродавницата. Този ръкопис сега се съхранява в БИА към НБКМ – София, Фонд № 60 – Иван Н. Момчилов, а.е. II А 4172.

Проучваният текст се разполага на 1 страница и обхваща 20 реда. Той съдържа 106 думи. Текстът не е озаглавен. Тук ще го назовавам със заглавието „Съгласително“.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. ГРАФИЧНИ ОСОБЕНОСТИ.

1.1. Буквен състав. „Съгласителното“ е написано с ръкописния вариант на гражданската азбука. Използваната азбука включва следните букви: *а, б, в, г, д, е, ж, з, и, i, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ъ, ѓ, ю, я, ж*. Този състав на азбуката е кодифициран в „Грамматика за новобългарския език“ на Иван Н. Момчилов (съкр. ГНЕ; вж. ГНЕ: 6)⁴. В проучвания текст не са употребени буквите *ѳ, љ* и *ѳ*, които Иван Н. Момчилов също включва в състава на азбуката (ГНЕ: 6).

1.2. Видове букви. Буквите, употребени в „Съгласителното“, имат същите особености, както и буквите в ГНЕ (вж. Братанов 2017: 49 – 50).

¹ Докладът е представен на Научната конференция с международно участие „Нови индустрии, дигитална икономика, общество – проекции на бъдещето“ на 19 октомври 2018 г. с оригинално заглавие на български език: ЕЗИКЪТ НА ЕДИН РЪКОПИС ЗА ИВАН Н. МОМЧИЛОВ.

² Срв. Вачкова 2001: 299.

³ Настоящият доклад е част от по-голямо изследване, посветено на Търновската книжовноезикова школа.

⁴ Ив. Н. Момчилов не включва буквата *й* в състава на българската азбука (ГНЕ: 6; вж. Братанов 2017: 49).

1.3. Съчетаемост на буквите. По отношение на съчетаемостта на буквите, означаващи съгласни звукове, с буквите, означаващи гласни звукове, ще изтъкна следните по-важни особености: **1.** Буквите *ж* и *ч* се съчетават с *а*, вж. *книжарство* и *печатанье*. Тази особеност е кодифицирана в ГНЕ, вж. „Слѣдь езычныѣ *ж*, *ч*, *ш*, на които мекотата стои въ тѣхъ си, а не въ гласната, вынѣгы са пише *а*: *кожа*, *луча*, *душа*.“ (ГНЕ: 141). **2.** Буквата *ы* се съчетава с буквите *г* и *к* (примери вж. тук, т. 2.1.1.).

2. ПРАВОПИСНИ ОСОБЕНОСТИ.

2.1. Употреба на някои букви.

2.1.1. Употреба на буквите *и*, *і*, и *ы*. Синонимните букви *і*, *и* и *ы* се употребяват според умерено етимологичния правопис. Буквата *і* се пише пред буква за гласен звук и пред *я*, напр. *съгласіето*, *Віенна* (топонимът е употребен три пъти), *условіята*.

Буквата *ы* се пише в следните форми: **1.** в окончанията за мн.ч. на съществителните имена от ж.р. и на прилагателните имена независимо от синтактичната функция на думата, вж. *стана нужда за печатанье книги*; *и за трудъ и разноскы му опредѣлихмы дванайсет турскы лыры*; *А пѣтны разноскы [...] ще бѣдѣтъ особито и тѣ за съдружественна смѣтка*; **2.** в окончанието за мн.ч. на сегашното деятелно причастие и на миналото страдателно причастие, вж. *отсѣтствующи*, *Долуподписанныѣ*; **3.** в разширените форми на притежателното местоимение *нашыя* и на миналото страдателно причастие *казанный*; **4.** в окончанието за 1 л. мн.ч. сег.вр. на глаголите от III спрежение, вж. *имамы*, *давамы*; **5.** в аористно-имперфектното окончание за 1 л. мн.ч., вж. *съгласихмы са*, *опредѣлихмы*; **6.** в корена на думата *лира* (пример вж. тук).

В останалите случаи вокалът [i] се означава с буквата *и*.

2.1.2. Употреба на буквата ъ. Буквата ъ се пише в края на думи, завършващи на исторически твърда съгласна, напр. *трудъ*. В тези случаи буквата няма фонетична стойност (вж. ГНЕ: 144).

Със звукова стойност [ɤ] буквата ъ се пише в представката *съ-* (вж. *съгласихмы са*, *съдружеството ни*, *съдружественна*) и в групата *-ръ-* (вж. *Тръгва*). Неетимологично се употребява в показателното местоимение *тѣзи* (вж. тук, бел. № 6 под л.), където също има звукова стойност [ɤ].

2.1.3. Употреба на буквата ъ. Буквата ъ означава мекост на предходната съгласна (ГНЕ: 144 – 145), напр. *дванайсет*, *печатанье*, *връщанье*. Тя се пише също така в групата *-ър/-ръ-*, в която има звукова стойност [ɤ], вж. *връщанье* и *Търново*.

2.1.4. Употреба на буквата ѣ. Буквата ѣ се пише на мястото на старобългар. ꙗ, вж. *мѣсеца*, *опредѣлихмы* и *смѣтка*. Тя се употребява също така в личното местоимение за 3 л. мн.ч. *тѣ* и в члена за мн.ч. *-тѣ* (примери вж. тук, т. 2.2.1.). Под влияние на черковнославянския език и на домашната книжовна традиция, в представката *пре-* (старобългар. прѣ-) се пише буквата *е*, срв. *опредѣлихмы* и старобългар. прѣдѣлъ.

2.1.5. Употреба на буквата я. В проучвания текст буквата *я* пет пъти е изписана по възприетия сега начин (вж. напр. *условіята* и *нашыя*), а един път – *а* (само в собственото име *Стоанъ*).

2.1.6. Употреба на буквата ж. Буквата *ж* се среща 4 пъти в разглеждания текст и се пише на мястото на старобългар. ж: *пѣтны*, *ще бѣдѣтъ*, *отсѣтствующи*. В „Съгласителното“ не се спазва изкуственото правописно правило за разграничаване на именителен и винителен падеж при имената от ж.р. ед.ч., които завършват на *-а⁵*, вж. напр. *да отиди въ Віенна за тѣзи работа*; *пѣтны разноскы отъ тукъ до Віенна*; *Тръгва за Віенна отъ тука*; *ще бѣдѣтъ особито и тѣ за съдружественна смѣтка*. То не е кодифицирано и в ГНЕ (Братанов 2017: 52).

2.2. Други правописни особености.

2.2.1. Правопис на членовете. Краткият член за м.р. ед.ч. (*-а/-я*), членът за ср.р. ед.ч. *-то*, членовете за мн.ч. *-тѣ* и *-та* се пишат слято, вж. *опредѣлихмы дванайсет турскы лыры*

⁵ То се прилага в по-ранните текстове на Иван Н. Момчилов, напр. в „ПИСМЕННИЦА НА СЛАВЯНСКІЙ-А ЯЗЫКЪ“ (вж. Братанов 2018: 381), но по-късно книжовникът се отказва от него (срв. Вачкова 2001: 304 – 305).

на мѣсеца; съгласихмы са съ нашыя съдружникъ; съдружеството; съгласіето; настояцето; Долуподписаннытѣ; другытѣ; условіята.

2.2.2. Правопис на предлозите в и с. Предлогът *в* не се удвоява, ако следващата дума започва с *в* (пример вж. тук, т. 2.1.6.). Не се удвоява и предлогът *с* пред дума, започваща със *с*, вж. *съ съгласіето*.

2.2.3. Правопис на сложното наречие оттук (оттука) и на съюза затова. Сложното наречие *оттук* (*оттука*) в „Съгласителното“ се пише разделно. След предлога *от* се оставя празно място и буквата *-ъ* от предлога не се премахва, вж. *Тръгва за Виенна отъ тука*. Засвидетелстван е и случай на пренасяне на част от сложното наречие на нов ред. След предлога *от* не е изписан дефис и буквата *-ъ* от предлога също така не е премахната, вж. *А пжтны разноскы отъ тукъ до Виенна*. Иван Н. Момчилов пише това сложно наречие слято, вж. *Оттукъ* (ГНЕ: 98).

Съюзът *затова* се употребява в диалектната си форма *за туй* и се пише разделно (пример вж. тук, т. 4.1.1.).

2.2.4. Удвояване на съгласни. В „Съгласителното“ е открито удвояване на съгласната *н* в следните думи: *Долуподписаннытѣ, писменно, Виенна* (трикратно), *съдружественна, казаный*.

2.2.5. Правопис на компонента то в относителни местоимения и наречия. Компонентът *то* се пише слято в относителните местоимения и наречия, вж. *които* и *както*.

2.2.6. Правопис на звучни съгласни в краесловие и на съгласни, които не се чуват при изговор. Тъй като правописът на „Съгласителното“ е умерено етимологичен, в ръкописа не се отразява действителният изговор на шумовите съгласни, намиращи се в слаба позиция по отношение на признака *звучност – беззвучност*, напр. *споредъ, трудъ, Долуподписаннытѣ*. Изписват се също така и съгласни в средисловие, които при изговор не се чуват, вж. *отсѣтствующи*.

3. ФОНЕТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ.

3.1. Застъпници на старобългарската малка носовка. В разглеждания текст са документирани два застъпника на старобългар. ѡ: [е] и [ъ]. По-често срещаният континуат е [е], напр. *споредъ, мѣсеца, дванайсетъ*. Старобългарската малка носовка има застъпник [ъ] във възвратно-местоименната форма *са*, вж. *съгласихмы са*. В ГНЕ Ив. Н. Момчилов отбелязва следната особеност на изговора на кратките местоименни форми *ме, те* и *се*: „Краткыятъ винителный типъ на личнытѣ мѣстоименія и на възвратното въ един. ч. – *ма, та, са* – днесъ повечето наши учены пишжтъ го *мя, тя, ся*: но то не е по свойственното произношеніе на езика ни. Защото тука не са чува звукъ ѡ, но *а* тжпо, или *ь* (така! – в с. м. – И. Б.); а буквата *я* е равна съ ѡ, а не съсъ старата носова ѡ = *ен*, съ която са пише въ древността този типъ [...]. Слѣдователно най право бы было да са пише този типъ тѣй *мъ, тѣ, съ* [...]. Но защото буквата *ъ* въобщо въ края на думытѣ не са произнося, затуй по добрѣ е да са пише съ *а* споредъ свойственното произношеніе на езика безъ никакво затрудненіе.“ (ГНЕ: 42 – 43) Този изговор се дължи на среднобългарското смесване на носовите гласни. Той е присъщ и на родния говор на Иван Н. Момчилов (вж. БДА II, карта № 176).

3.2. Застъпник на старобългарската голяма носовка. Старобългарската голяма носовка има застъпник [ъ], графически отбелязван с буквата *ж* (примери вж. тук, т. 2.1.6.).

3.3. Ятов преглас. Изписването на буквата *ѣ* „прикрива“ действителните застъпници на старобългарската ятова гласна, но няма съмнение, че за езика на Ив. Н. Момчилов е характерен двуфонемният полупрегласен изговор на мястото на старобългар. *ѣ*, който е присъщ на централните балкански говори. Указание за това има в ГНЕ, където специално са разгледани „Гласнытѣ *е, ѣ* по близкото имъ произношеніе.“ и „Гласнытѣ *ѣ, я* по еднаквото имъ произношеніе.“ (ГНЕ: 143 – 144). Открит е пример, в който е изписана буквата *е* вместо очакваната *ѣ* (вж. тук, т. 2.1.4.).

3.4. Редуване [ър] ~ [ръ]. Засвидетелстваните случаи на редуване [ър] ~ [ръ] показват, че тази особеност в езика на разглеждания ръкопис не се различава от положението в съвременния български книжовен език (съкр. СБКЕ), вж. *връщанье, Търново* и *Тръгва*.

3.5. Редукция. За езика на Иван Н. Момчилов е характерна силната редукция на неударените широки гласни и тази особеност е посочена в ГНЕ: 139 – 140. Тя е налице и в „Съгласителното“, но в повечето случаи не се отразява чрез средствата на графиката. Открит е обаче и облик, в който редукцията е графически отразена, вж. *да отиди*.

3.6. Меки съгласни. В „Съгласителното“ се изговаря мека съгласна *n* в отглаголните съществителни имена, вж. *печатанье* и *връщанье*.

3.7. Фонетични черковнославянизми. Фонетично побългаряване на черковнославянизми. В проучвания ръкопис не се срещат фонетични черковнославянизми. Това се дължи на стремежа на Ив. Н. Момчилов да пише на чист, говорим български език. **1.** Представката *съ-* (срв. черковнослав. *со-*) се употребява в облика, кодифициран в СБКЕ, вж. *съгласихмы са, съдружеството, съдружественна, съгласието*. **2.** Старобългарската малка носовка има застъпници [e] и [ъ] (вж. тук, т. 3.1.). **3.** Старобългарската голяма носовка има застъпник [ъ] (вж. тук, т. 2.1.6. и т. 3.2.).

3.8. Диалектен изговор на думи. В „Съгласителното“ са открити примери за изговор на някои думи и форми, които е диалектен от гледна точка на правоговорната норма на СБКЕ. Ето по-характерните примери: **1.** Показателното местоимение за ж.р. ед.ч. е *тъзи* (пример вж. тук, т. 2.1.6.)⁶, а за ср.р. ед.ч. – *туй* (пример вж. тук, т. 4.1.1.). Ив. Н. Момчилов не схваща облиците *тъзи* и *туй* като диалектни и ги кодифицира в ГНЕ: 47. **2.** Наречието *днес* е употребено два пъти в облика *днясь*. Формата *днясь* вероятно се дължи на книжовника, написал „Съгласителното“. Изказвам това предположение, тъй като в ГНЕ: 97 е употребена формата *днесь*. **3.** Налице е диалектен изговор на меки гласни в някои думи (вж. тук, т. 2.1.3. и т. 3.6.).

4. ГРАМАТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ.

4.1. Съществително име.

4.1.1. Остатъци от падежни форми на съществителните имена от м.р. ед.ч. Последователно се употребява родително-винителната форма на фамилното име от м.р.: *съгласихмы са съ нашыя съдружникъ Г-на Ив. Н. Момчилова да отиди въ Виенна; За туй и давамы настоящето на казаный Г-на Момчилова съ съгласието на другытѣ отсѣтствующи днаясь членове*. Родителна форма е употребена при означаване на датата на документа, вж. *14 Марта 1869*.

4.1.2. Число на съществителните имена. Едносричното съществително име от м.р. *членъ* образува формата за мн.ч. с окончанието *-ове* (пример вж. тук, т. 4.1.1.).

Съществителните имена от ж.р. образуват формите за мн.ч. с окончанието *-ы* независимо от синтактичната си функция (вж. тук, т. 2.1.1.).

4.2. Местоимение. Местоименията, засвидетелствани в проучвания текст, са характерни за централните балкански говори и, общо взето, съвпадат с нормативните днес местоимения. Открити са и отделни разлики между местоименията в „Съгласителното“ и в СБКЕ. Някои от разликите имат правописен характер (вж. напр. *тѣ*) или правописен и фонетичен характер (вж. напр. *тъзи*).

4.3. Глагол. Глаголната система на разглеждания текст не се отличава съществено от положението в СБКЕ, затова тук ще изтъкна само някои от по-важните ѝ особености. **1.** Глаголите от II спрежение образуват формата за 1 л. мн.ч. сег.вр. с окончанието *-мъ* (пример вж. тук, т. 4.5.1.). Това окончание е кодифицирано и в ГНЕ: 76. То е присъщо и на родния говор на Иван Н. Момчилов (вж. БДА II, карта № 186). **2.** Формата за 1 л. мн.ч. сег.вр. на глаголите от III спрежение се образува с окончанието *-мы* (примери вж. тук, т. 2.1.1.). **3.** Формата за бъдеще време се образува с помощта на неизменяемата частица *ще* (пример вж. тук, т. 2.1.1.). Този модел е и най-често срещаният в етапа на разгърнато изграждане на НБКЕ (История на новобългарския книжовен език 1989: 400). **4.** Сегашното деятелно причастие от глагола *отсъствам* се образува с наставката *-ющ-* (пример вж. тук, т. 4.1.1.). **5.** Сегашното деятелно причастие *настоящето* се употребява субстантивирано (пример вж. тук, т. 4.1.1.).

⁶ Обликът *тъзи* води началото си от винителната форма *тѣ-зи*.

4.4. Наречие. Наречията в „Съгласителното“ не се отличават съществено от положението в СБКЕ. Откритите разлики в сравнение с установените сега форми имат правописен или фонетичен характер, вж. *тукъ* (това наречие участва в образуването на наречието *отъ тукъ*, вж. тук, т. 2.2.3.) и *днясь* (два пъти).

4.5. Някои синтактични особености.

4.5.1. Сложно съставно с подчинено определително изречение. Подчиненото определително изречение се свързва с главното чрез относителното местоимение *който*. Тази особеност е характерна и за СБКЕ, вж. *Долуподписанныѣ споредъ условіята, които имама писмено за да работимъ книжарство, днясь като стана нужда за печатанье книги съгласихмы са съ нашыя съдружникъ Г-на Ив. Н. Момчилова*. Местоимението изпълнява функцията на подчинителна съюзна дума. В родния говор на книжовника в такъв случай често се употребява наречието *дето*, а по-рядко – местоимението *който* (БДА II, карта № 206).

4.5.2. Съчетания с отглаголни съществителни имена. Отглаголното съществително име *печатанье* пази ясно изразена глаголност и затова се свързва безпредложно със следващата дума, вж. *печатанье книги*.

ИЗВОДИ

„Съгласителното“, както вече бе посочено по-горе, е сравнително кратък текст. Той е съобразен почти напълно с езиковия модел на Търновската книжовноезикова школа⁷: **1.** означаване на вокала [и] с буквите *и*, *і* и *ы*; **2.** употреба на буквите *ъ* и *ь* без звукова стойност след буква за съгласен звук в краесловие; **3.** изписване на буквите *ѣ* и *ж* на етимологичните им места⁸; **4.** слято изписване на краткия член за м.р. ед.ч. (*-а/-я*), на члена за ср.р. ед.ч. *-то* и на членовете за мн.ч.; **5.** употреба на член *-тѣ* за мн.ч. м. и ж.р.; **6.** слято изписване на компонента *то* в относителните местоимения и наречия; **7.** изписване, което не отразява обеззвучаването на звучните съгласни; **8.** изписване на съгласни, които при изговор не се чуват; **9.** липса на писмено разграничаване на именителен и винителен падеж ед.ч. при имената от ж.р. ед.ч., които завършват на *-а*; **10.** употреба на аористно-имперфектното окончание *-хмы* за 1 л. мн.ч.; **11.** застъпници [е] и [ъ] на мястото на старобългарската ятова гласна; **12.** застъпник [ъ] на мястото на старобълг. ж; **13.** двуфонемен полупрегласен изговор на мястото на старобълг. ѣ; **14.** подвижен еров вокал в групата *-ър/-ръ-*; **15.** силна редукция на неударените широки гласни; **16.** изговор на мека съгласна [н'] в отглаголни съществителни; **17.** фонетично побългаряване на черковнославянизми; **18.** последователно използване на родително-винителната форма на фамилното име от м.р.; **19.** образуване на формата за мн.ч. на едносричното съществително име от м.р. с окончанието *-ове*; **20.** образуване на формата за 1 л. мн.ч. сег.вр. на глаголите от II спрежение с окончанието *-мъ*; **21.** образуване на формата за 1 л. мн.ч. сег.вр. на глаголите от III спрежение с окончанието *-мы*; **22.** образуване на глаголните форми за бъдеще време с помощта на неизменяемата частица *ще*; **23.** употреба на съюзна връзка *който* в сложното съставно с подчинено определително изречение.

Посочените по-горе особености позволяват да достигнем до обоснования извод, че разгледаният текст, въпреки своята относителна краткост, съдържа значителна част от езиковите норми, кодифицирани в ГНЕ и възприети в езиковия модел на Търновската книжовноезикова школа.

ИЗВОРИ

⁷ Езиковият модел на Търновската школа е разгледан в редица публикации, напр. Керемидчиев с.а.: XXVII – XXVIII; Андрейчин 1977: 60; История на новобългарския книжовен език 1989: 180; Жерев, Станков, Цойнска 1989: 97; Иванова 2017: 241 – 243; Братанов 2017: 49 – 59.

⁸ Изключения са единствено обличията *опредѣлхмы* и *тѣзи*.

Български диалектен атлас. Ч. II – Североизточна България. Съставен под ръководството на Ст. Стойков. С.: Издателство на БАН, 1966 (съкр. БДА II).

Ръкописен документ от 14 март 1869 г. – БИА към НБКМ – София, Фонд № 60 – Иван Н. Момчилов, а.е. II А 4172 (съкр. Съгласително).

Грамматика за новобългарския език отъ *Ив. Н. Момчилова*. Първо издание. Русчукъ, въ печатницата на Дунавската областъ, 1868, 160 с. (съкр. ГНЕ).

REFERENCES

Andreychin, L. (1977). Iz istoriyata na nasheto ezikovo stroitelstvo. Sofia: Darzhavno izdatelstvo "Narodna prosveta" (**Оригинално заглавие:** Андрейчин, Л. 1977. Из историята на нашето езиково строителство. София: Държавно издателство „Народна просвета“).

Bratanov, I. (2017). Ezikat na izdaniyata na Ivan N. Momchilov vav Vilaetskata pechatnitsa v Ruse. In: *Brod*, 14, 47-62 (**Оригинално заглавие:** Братанов, И. 2017. Езикът на изданията на Иван Н. Момчилов във Вилаетската печатница в Русе. **В:** *Брод*, бр. 14, 47-62).

Bratanov, I. (2018). Ezikat na "Pismennitsa na slavyanskiya yazik" na Ivan N. Momchilov (Grafichni i pravopisni osobenosti). In: Arnaudov sbornik (Dokladi i saobshteniya). T. X. Ruse: Izdatelstvo "Leni-An", 373-383 (**Оригинално заглавие:** Братанов, И. 2018. Езикът на „ПИСМЕНИЦА НА СЛАВЯНСКИЯ ЯЗЫКЪ“ на Иван Н. Момчилов (Графични и правописни особености). **В:** Арnaudов сборник (Доклади и съобщения). Т. X. Русе: Издателство „Лени – Ан“, 373-383).

Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik (1989). Georgieva, El., Zherev, St. & Stankov, V. (reds.). Sofia: Izdatelstvo na BAN (**Оригинално заглавие:** История на новобългарския книжовен език 1989. Отговорни редактори: Елена Георгиева, Стоян Жерев, Валентин Станков. София: Издателство на БАН).

Ivanova, D. (2017). Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo "Paisij Hilendarski" (**Оригинално заглавие:** Иванова, Д. 2017. История на новобългарския книжовен език. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“).

Keremidchiev, G. (s.a.). Vorba za knizhoven ezik i pravopis. Sofia: Izdatelstvo "Hemus" (**Оригинално заглавие:** Борба за книжовен език и правописъ. Избра, подреди и обясни Г. Керемидчиевъ. София: „Хемусъ“ А. Д., s.a.).

Vachkova, K. (2001). Dve pisma na Ivan Momchilov s ogled istoriyata na novobalgarskiya knizhoven ezik. In: *Izsledvaniya po balgarski ezik*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo "Sv. sv. Kiril i Metodij", 299-310 (**Оригинално заглавие:** Вачкова, К. 2001. Две писма на Иван Момчилов с оглед историята на новобългарския книжовен език. **В:** Изследвания по български език. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 299-310).

Zherev, St., Stankov, V. & Tsoynska, R. (1989). Istoriya na balgarskiya knizhoven ezik (Uchebnik za 11. i 12. klas na Natsionalното sredno uchilishte po kultura). Sofia: Darzhavno izdatelstvo "Narodna prosveta" (**Оригинално заглавие:** Жерев, Ст., Станков, В., Цойнска, Р. 1989. История на българския книжовен език (Учебник за 11. и 12. клас на Националното средно училище по култура). София: Държавно издателство „Народна просвета“).